

1 PRIEDAS. Lietuvos ir kitų Baltijos šalių valdžios sektoriaus finansų tvarumas

Ivadas

Priede nagrinėjami Europos Komisijos (EK) skelbiami valdžios sektoriaus finansų tvarumo rodiklių įverčiai, rodantys, kad Lietuvos valdžios sektoriaus finansų tvarumo rizika vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu yra vertinama prasčiau negu tokia Latvijos ir Estijos rizika. Prastesnį vertinimą lemia didesnis su visuomenės senėjimu susijusių išlaidų, kurių didžiausią dalį sudaro pensijų išmokos, poveikis. Priede išsamiai analizuojami Baltijos šalių pirmosios pakopos pensijų sistemos, konkrečiai – senatvės pensijų, išlaidų pokyčiai ilguoju laikotarpiu ir juos lemiantys veiksniai. Parodoma, kad, į skaičiavimus įtraukus 2017–2018 m. įsigaliosiančius Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistemos pakeitimus, pensijų išlaidų raida Lietuvoje tampa panaši į raidą kitose Baltijos valstybėse. Nors vertinant formaliu požiūriu – pagal finansinius srautus – visų Baltijos valstybių pensijų sistemų padėtis ilguoju laikotarpiu gali atrodyti tvari (iki 2060 m. pensijų išlaidų ir BVP santykis sumažės), tačiau rimtų abejonių kyla dėl pagrindinio tvarumą užtikrinančio veiksnio, t. y. mažėjančio vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykio. Jis rodo reikšmingai mažėsiantį pensijų sistemos dosnumą ir nepakankamą senatvės pensijų adekvatumą. Fiskalinio tvarumo vertinimas, neatsižvelgiant į pensijų sistemos adekvatumą, yra pernelyg siauras ir ribotas. Mažas senatvės pensijų adekvatumas kelia riziką valdžios sektoriaus finansų tvarumui, nes taip sudaromos sąlygos valdžios institucijoms priimti *ad hoc* sprendimus siekiant didinti pensijas arba ieškoti kitų būdų pensininkų padėčiai gerinti, pavyzdžiui, teikti paramą prekėmis, paslaugomis ir pan. Šie sprendimai mažintų fiskalinį tvarumą. Jei pasitvirtintų dėl politinių rizikų labiausiai tikėtinas nekintančios, palyginti su dabartine, senatvės pensijų pakeitimo normos scenarijus, fiskalinis tvarumas Lietuvoje greičiausiai būtų prastesnis, negu matyti iš EK pateikto tvarumo įverčio, o tai rodo būtinybę imtis fiskalinį ir socialinį tvarumą užtikrinančių priemonių.

1. Viešųjų finansų tvarumas ir prognozuojamos Baltijos valstybių senatvės pensijų išlaidos

Viešųjų finansų (arba fiskalinis) tvarumas ekonominio pobūdžio literatūroje apibrėžiamas kaip valdžios sektoriaus mokumas vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu, t. y. tokia padėtis, kai esamų ir būsimų išlaidų diskontuota vertė yra ne didesnė už esamų ir būsimų pajamų diskontuotą vertę. Tai iš esmės reiškia, kad valstybės vykdoma fiskalinė politika gali būti tęsiama, nėra poreikio jos keisti baiminantis valdžios sektoriaus skolos ir BVP santykio neapibrėžto didėjimo ilguoju laikotarpiu. Remdamasi tokiu fiskalinio tvarumo apibrėžimu, EK skaičiuoja ir viešai skelbia fiskalinio tvarumo rodiklius S0, S1 ir S2. Siekiant įvertinti viešųjų finansų tvarumo riziką trumpuoju laikotarpiu, skaičiuojamas S0 rodiklis, apimantis svarbius makroekonominius ir finansinius rodiklius, rodančius valstybės finansų sektoriaus, valstybės konkurencingumo padėtį. Rodikliai S1 ir S2 apibrėžiami kaip vidutinio ir ilgojo laikotarpio valdžios sektoriaus finansų tvarumo rodikliai. S1 parodo, kiek iš viso reikia sumažinti ar padidinti struktūrinį pirminį valdžios sektoriaus balansą per artimiausius penkerius metus, kad per tolesnius penkiolika metų (iki 2031 m., jei pirmi prognozuojamojo laikotarpio metai yra 2016 m.) būtų pasiektas 60 proc. BVP sudarančios skolos lygis. Jeigu rodiklio S1 reikšmė yra mažesnė už 0, rizika fiskaliniam tvarumui yra vertinama kaip maža, jeigu tarp 0 ir 2,5 – kaip vidutinė, o jeigu virš 2,5 – kaip didelė. Rodiklis S2 parodo tokį struktūrinio pirminio valdžios sektoriaus balanso pokytį, kurio reikia, kad skolos ir BVP santykis ilguoju laikotarpiu būtų pastovus. Jeigu rodiklio S2 reikšmė yra mažesnė už 2, rizika fiskaliniam tvarumui yra vertinama kaip maža, jeigu tarp 2 ir 6 – kaip vidutinė, jeigu virš 6 – kaip didelė. Abu rizikos rodikliai apima ir papildomas, su amžiumi susijusias, pajamas ir išlaidas (European Commission 2016).

Iš naujausioje EK viešųjų finansų tvarumo apžvalgoje pateikiamų S0, S1 ir S2 rodiklių įverčių matyti, kad Lietuvos viešųjų finansų tvarumas vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu vertinamas prasčiau nei toks Latvijos ir Estijos rodiklis. Lietuvos viešųjų finansų tvarumo rizika vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu vertinama kaip vidutinė, o Latvijos ir Estijos – kaip maža. Prastesnis vertinimas daugiausia grindžiamas numatomu didesniu nei kaimyninėse valstybėse su senėjimu susijusių išlaidų padidėjimu ir dėl to susidarančiu didesniu spaudimu socialinės apsaugos sistemai, daugiausia pensijų išlaidoms. Trumpuoju laikotarpiu trijų Baltijos valstybių viešiesiems finansams netvarumo rizikos neturėtų kilti.

2015 m. paskelbtoje visuomenės senėjimo ataskaitoje numatoma, kad Lietuvoje pirmosios pakopos pensijų sistemos išlaidos iki 2060 m. padidės 0,3 proc. punkto – iki 7,5 proc. BVP (2013 m. buvo 7,2 %). Numatomas to paties laikotarpio išlaidų pensijoms sumažėjimas Latvijoje ir Estijoje yra atitinkamai 3,1 proc. punkto ir 1,3 proc. punkto – iki 4,6 proc. ir 6,3 proc. BVP (2013 m. buvo 7,7 % ir 7,6 % BVP). Numatoma, kad euro zonoje pensijų išlaidų ir BVP santykis sudarys 12,3 proc. BVP, o visoje ES sumažės nuo 11,3 iki 11,1 proc. BVP (European Commission 2015b). Nagrinėjant pensijų išlaidų pokyčius lemiančius veiksnius matyti, kad pensijų išlaidų ir BVP santykio mažėjimą Latvijoje ir Estijoje lemia mažėjantis vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis. Lietuvoje vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis taip pat mažės, tačiau ne tiek daug, kad atsvertų visuomenės senėjimo poveikį, todėl pensijų išlaidų ir BVP santykis ilguoju laikotarpiu šiek tiek padidės.

Vis dėlto į 2015 m. EK skaičiavimus neįtraukiami 2016 m. patvirtinti Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistemos pakeitimai, įsigaliosiantys 2017–2018 m., tarp jų ir didžiausią įtaką tvarumui turintis pokytis – pensijų indeksavimas pagal

darbo užmokesčio fondo raidą¹². Kadangi Lietuvoje gyventojų skaičius, taigi ir užimtumas, ilguoju laikotarpiu mažės, darbo užmokesčio fondas augs mažiau nei darbo užmokeskis, todėl, pensijas indeksuojant pagal viso darbo užmokesčio fondo raidą, jų augimas bus ribotas, o tai palankiai veiks pirmosios pakopos pensijų sistemos, taigi ir valdžios sektoriaus finansų, tvarumą. Tačiau toks pensijų indeksavimas mažins vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykį, taigi ateityje gali kilti problemų dėl pensijų adekvatumo.

Pensijų išlaidų ir BVP santykio raidą ilguoju laikotarpiu lemia demografiniai veiksniai, pokyčiai darbo rinkoje, pensijų modelio nulemti veiksniai (pensijų išmokos dydis, trukmė, pensinis amžius ir kt.) bei makroekonominė šalies raida. Pensijų išlaidų ir BVP santykio raidai poveikį darantys veiksniai nusakomi tokia lygtimi:

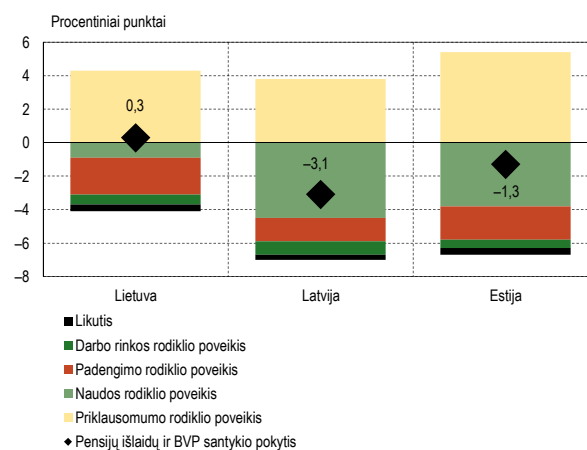
$$\frac{\text{Pensijų išlaidos}}{\text{BVP}} = \underbrace{\frac{\text{Vyresni nei 65 m. gyventojai}}{20-64 \text{ m. gyventojai}}}_{\text{Priklausomumo rodiklis}} * \underbrace{\frac{\text{Pensininkai}}{\text{Vyresni nei 65 m. gyventojai}}}_{\text{Padengimo rodiklis}} * \underbrace{\frac{\text{Vidutinė pensija}}{\text{BVP}}}_{\text{Naudos rodiklis}} * \underbrace{\frac{20-64 \text{ m. gyventojai}}{\text{Dirbtų valandų skaičius}}}_{\text{Darbo rinkos rodiklis}},$$

kur:

- **priklausomumo rodiklis** (angl. *dependency ratio*), skaičiuojamas kaip vyresnių nei 65 m. ir 20–64 m. amžiaus gyventojų santykis, parodo demografinius pokyčius bei visuomenės senėjimo poveikį: didėjant vyresnio amžiaus gyventojų grupei, didėja pensijų išlaidos;
- **padengimo rodiklis** (angl. *coverage ratio*), skaičiuojamas kaip pensininkų ir vyresnių nei 65 m. amžiaus gyventojų santykis, parodo pensininkų skaičiaus pokyčio poveikį. Pensininkų skaičius gali kisti dėl keičiamo pensinio amžiaus, minimalaus, būtinio stažo ir kt.;
- **naudos rodiklis** (angl. *benefit ratio*), skaičiuojamas kaip vidutinės pensijos ir BVP, padalinto iš dirbtų valandų skaičiaus, santykis, parodo pensijų sistemos dosnumo poveikį; BVP ir dirbtų valandų skaičiaus santykis yra naudojamas kaip darbo užmokesčio atitikmuo. Pensijų sistemos dosnumo poveikiui įvertinti taip pat galima naudoti pakeitimo normą. Šiame priede pakeitimo norma yra vadinamas rodiklis, apskaičiuotas kaip vidutinės pensijos (atskaičius mokesčius) ir neto darbo užmokesčio, skelbiamo kiekvienos Baltijos valstybės statistikos departamento, santykis;
- **darbo rinkos rodiklis** (angl. *labour market indicator*), skaičiuojamas kaip 20–64 m. amžiaus gyventojų ir dirbtų valandų skaičiaus santykis, parodo užimtumo ir darbo rinkos aktyvumo pokyčių poveikį.

Naudojantis naujausia turima informacija apskaičiuojama, kad ilguoju laikotarpiu mažės visų Baltijos valstybių pensijų išlaidų ir BVP santykis (B pav.). Latvijos pensijų išlaidų ir BVP santykis 2015–2060 m. sumažės 0,9, Estijos – 0,3, Lietuvos – 0,3 proc. punkto ir 2060 m. šie rodikliai sudarys atitinkamai 6,1, 6,4, 5,7 proc. BVP. Taigi, daugiausia dėl 2016 m. birželio mėn. patvirtintų socialinio draudimo sistemos pakeitimų pensijų išlaidos Lietuvoje ilguoju laikotarpiu turėtų mažėti, o fiskalinio tvarumo vertinimas turėtų būti panašus kaip Latvijos ir Estijos. Visose Baltijos valstybėse pensijų išlaidas ilguoju laikotarpiu didins su visuomenės senėjimu susiję veiksniai (tai rodo didėjantys priklausomumo rodikliai), tačiau šį poveikį atvers mažėjantys naudos, padengimo ir darbo rinkos rodikliai. Pastebėtina, kad skirtumas tarp A ir B paveiksluose pateiktų rezultatų lemia ne tik tai, kad buvo atsižvelgta į 2017–2018 m. socialinio draudimo sistemos pakeitimus Lietuvoje, tačiau ir tai, kad skaičiavimai atlikti įtraukiant tik senatvės pensijas (EK skaičiavimai apima visas pensijų rūšis). Taip pat atsižvelgta į 2017 m. šiek tiek pasikeitusias indeksavimo taisykles Latvijoje, o gyventojų skaičiaus prognozei naudotos naujausios Eurostato demografinės padėties prognozės, paskelbtos 2017 m. pradžioje. Vidutinio laikotarpio makroekonominės prielaidos Estijai ir Latvijai sudarytos pagal EK 2017 m. pavasario prognozes, o Lietuvai – pagal Lietuvos banko 2017 m. birželio mėn.

A pav. Pensijų išlaidų ir BVP santykio pokyčio 2013–2060 m. veiksniai EK vertinimu

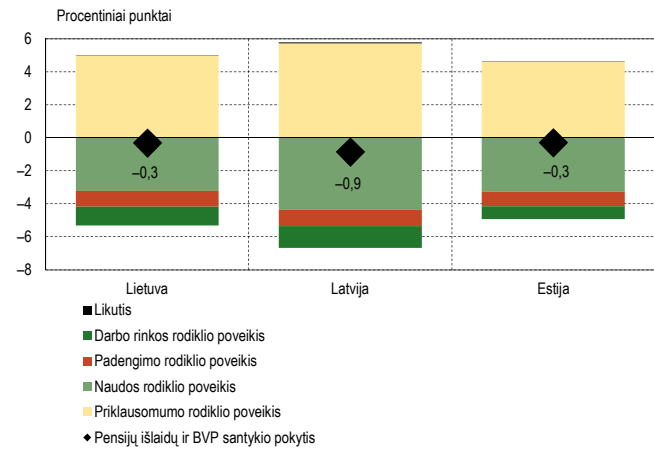
Šaltinis: Europos Komisija.

¹² 2018 m. Lietuvoje bendroji ir individualioji pensijos dalys bus pradėtos indeksuoti pagal vidutinį 7 m. darbo užmokesčio fondo pokytį. Latvijoje taikomo pensijų indeksavimo koeficientas apima infliaciją ir 50 proc. realiojo darbo užmokesčio fondo pokytį. Be to, indeksuojama tik ta pensijos dalis, kuri neviršija 50 proc. šalies vidutinio darbo užmokesčio. Estijoje penktadalį bazinei pensijai ir individualiai pensijos daliai taikomo indeksavimo koeficiento sudaro infliacijos rodiklis, o likusią dalį – surinktų socialinių įmokų pokytis. Siekiant padidinti pensijų sistemos perskirstymo laipsnį, nuo 2007 m. bazinei pensijai ir individualiai pensijai indeksuoti Estijoje taikomi skirtingi indeksavimo koeficientai: bazinei pensijai – 10 proc. didesnis nei faktiškai tiems metams apskaičiuotas indeksavimo koeficientas, o individualiai pensijos daliai – 10 proc. mažesnis.

paskelbtas prognozės. 2015 m. pensininkų skaičius ir vidutinė senatvės pensija apskaičiuota pagal Eurostato ESSPROS duomenų bazės duomenis.

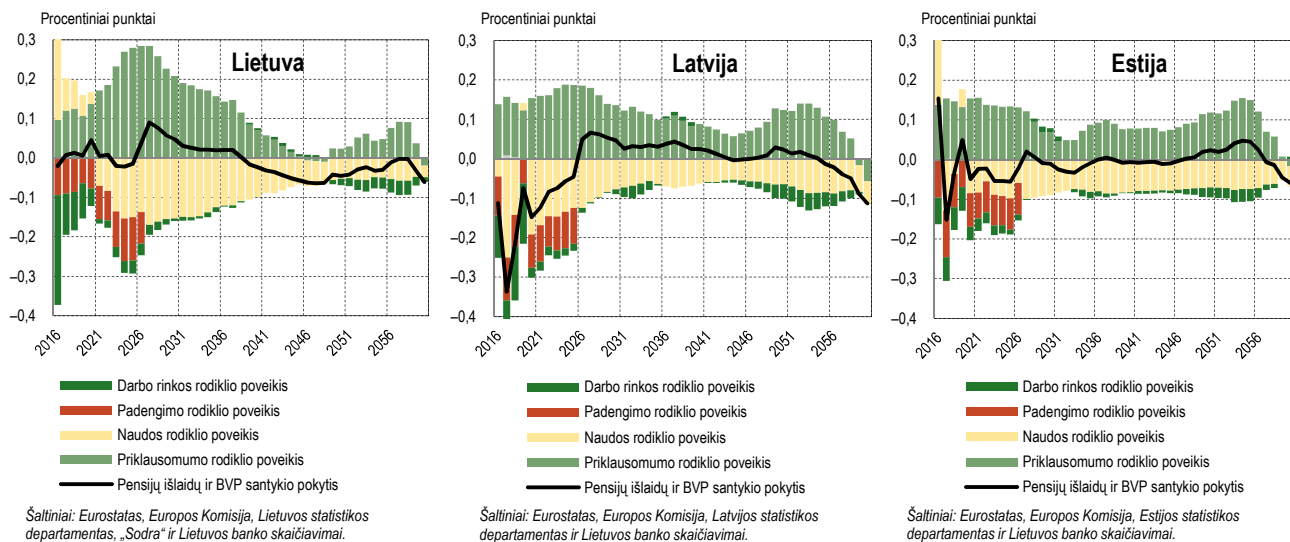
Analizuojant pensijų išlaidų ir BVP santykio raidą visu prognozuojamuoju laikotarpiu (iki 2060 m.), pastebima, kad Lietuvos ir Latvijos pensijų išlaidų ir BVP santykis didėtų iki atitinkamai 2040 m. ir 2055 m., o vėliau imtų mažėti. Toks rodiklis Estijoje reikšmingiau padidėtų tik apie 2055–2056 m., o prognozuojamojo laikotarpio pabaigoje sumažėtų (C pav.). Visose Baltijos valstybėse priklausomumo rodikliai didins pensijų išlaidų ir BVP santykį visu prognozuojamuoju laikotarpiu. Kiti veiksniai šį santykį mažins: dėl pensinio amžiaus ilginimo iki 2025–2026 m. visose Baltijos valstybėse santykio augimą ribos mažėjantis pensininkų ir vyresnio amžiaus gyventojų santykis (padengimo rodiklis). Pensijų išlaidų augimą ribos ir didėjantis užimtumo lygis (darbo rinkos rodiklis) bei mažėjantis naudos rodiklis.

B pav. Senatvės pensijų išlaidų ir BVP santykio pokyčio 2015–2060 m. veiksniai Lietuvos banko vertinimu

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Lietuvos, Latvijos ir Estijos statistikos departamentai, „Sodra“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

C pav. Pensijų išlaidų ir BVP santykio kasmetinės kaitos veiksniai 2016–2060 m.

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Lietuvos statistikos departamentas, „Sodra“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

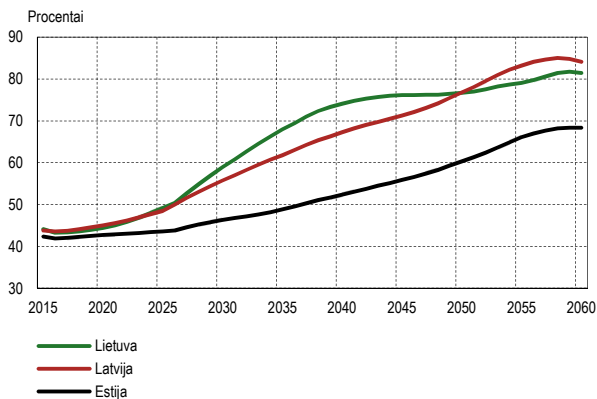
Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Latvijos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Estijos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

2. Pensijų išlaidų ir BVP santykio raidą Baltijos valstybėse lemiantys veiksniai

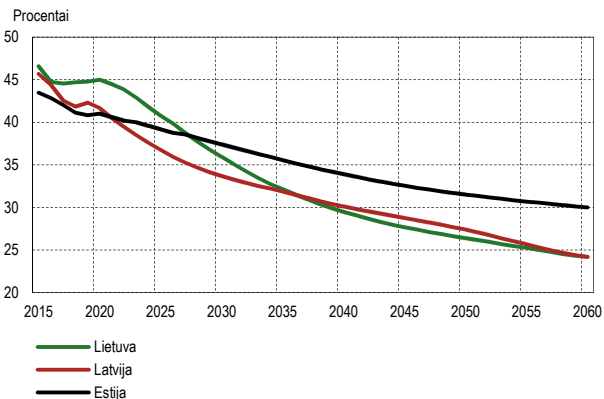
Priklausomumo rodiklio raidą daugiausia lemia demografinės ir visuomenės senėjimo problemos, o jos Lietuvai ir Latvijai bus gerokai opesnės, palyginti su Estija, ypač 2030–2060 m. (D pav.). 2016 m. duomenimis, Estijos, Latvijos ir Lietuvos pensinio amžiaus gyventojų ir darbo jėgos santykis sudarė apie 43 proc., t. y. vienam pensinio amžiaus gyventojui teko maždaug 2,5 dirbančio arba darbo ieškančiojo gyventojų. Tikėtina, kad apie 2025 m. šis santykis visose trijose valstybėse ims blogėti, tačiau skirtingu tempu. Lietuvoje ir Latvijoje jis blogės sparčiausiai ir apie 2060 m. bus maždaug du kartus didesnis: Latvijoje ir Lietuvoje jis sudarys atitinkamai apie 85 ir 81 proc. Tai reiškia, kad pensinio amžiaus gyventojų ir dirbančių arba darbo ieškančiųjų gyventojų skaičiai beveik bus lygūs: vienam pensinio amžiaus gyventojui tuo metu teks tik maždaug 1,2 dirbančio arba darbo ieškančiojo gyventojų. Estijoje pensinio amžiaus gyventojų ir dirbančiųjų arba darbo ieškančiųjų gyventojų santykio padidėjimas taip pat turėtų būti reikšmingas, tačiau 2060 m. jis turėtų sudaryti apie 68 proc. (t. y. maždaug 1,5 dirbančio arba darbo ieškančiojo gyventojų vienam pensinio amžiaus gyventojui). Palankesnę Estijos rodiklį lemia tai, kad Eurostato prognozėse numatoma teigiama Estijos grynoji migracija ir gerokai palankesnis jos gimimų ir mirčių santykis, palyginti su atitinkamais Latvijos ir Lietuvos rodikliais. Taigi, matyti, kad demografiniai veiksniai prisideda prie skirtingo Lietuvos, Latvijos ir Estijos viešųjų finansų tvarumo vertinimo.

D pav. Pensinio amžiaus gyventojų dalis, palyginti su darbo jėga Baltijos šalyse

Šaltiniai: Eurostatas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

E pav. Pakeitimo normų raida Baltijos valstybėse 2015–2060 m.

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Lietuvos, Latvijos ir Estijos statistikos departamentai, „Sodra“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Nors prognozuojamas pensijų išlaidų mažėjimas padeda pasiekti geresnį fiskalinio tvarumo vertinimą, toks rezultatas yra pasiekiamas tik techniškai, dėl mažėjančių naudos rodiklių, o tai savo ruožtu verčia kelti ateities pensijų adekvatumo klausimą. Pensijų sistema yra laikoma adekvačia, jeigu padeda užtikrinti didžiosios dalies gyventojų vartojimo išlyginimą per gyvenimo ciklą ir apsaugo vyresnio amžiaus gyventojus nuo skurdo (Holzmann ir kt. 2008). Pagal dabartines prielaidas, pirmosios pakopos pensijų draudimo pakeitimo normos Baltijos valstybėse iki 2060 m. sumažės maždaug per pusę (E pav.). Dalį šio sumažėjimo kompensuos išmokos iš pensijų draudimo antrosios pakopos fondų. Lietuvos banko atlikta analizė rodo, kad antroji pakopa pakeitimo normoms daro reikšmingą teigiamą poveikį: dėl išmokų iš antrosios pakopos fondų pensijos pakeitimo norma galėtų būti iki 15 procentinių punktų didesnė (Lietuvos bankas 2017b). Tačiau net ir tokiu atveju bendras (pirmosios ir antrosios pakopų) vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis, vertinant pagal dabartinį pensijų sistemos modelį, greičiausiai bus mažesnis, nei yra šiuo metu. Taigi, kyla akivaizdi rizika, kad fiskalinio tvarumo vertinimas, neatsižvelgiant į pensijų sistemos adekvatumą, yra pernelyg siauras ir ribotas. Visų pirma, sistema nebūtų tvari dėl to, kad, mažėjant pensijų pakeitimo normai, o santykiniam pensininkų skaičiui vis labiau augant, galiausiai tektų ieškoti lėšų pensininkų padėčiai gerinti, pavyzdžiui, priimti *ad hoc* sprendimus dėl pensijų didinimo, netiesioginio finansavimo (skirti didesnes kompensacijas už šildymą, vaistus ir kt.), paramos daiktai (maisto produktais ir kt.) ar paslaugomis. Nepasinaudojus išlaidų perskirstymo galimybe, t. y. galimybe didinti pensijų išlaidas perskirstant lėšas iš kitų sričių, tokie sprendimai lemtų valdžios sektoriaus išlaidų didėjimą, taigi, blogėtų fiskalinio tvarumo vertinimas. Antra, santykinai menkas ryšys tarp socialinių įmokų dydžio ir išmokų sumos, kartu ir pernelyg žema pakeitimo norma, gali lemti tai, kad vis didesnė dalis gyventojų ims vengti dalyvauti socialinio draudimo sistemoje. Tai mažintų socialines įmokas, o fiskalinio tvarumo vertinimas irgi blogėtų.

3. Alternatyvių scenarijų analizė

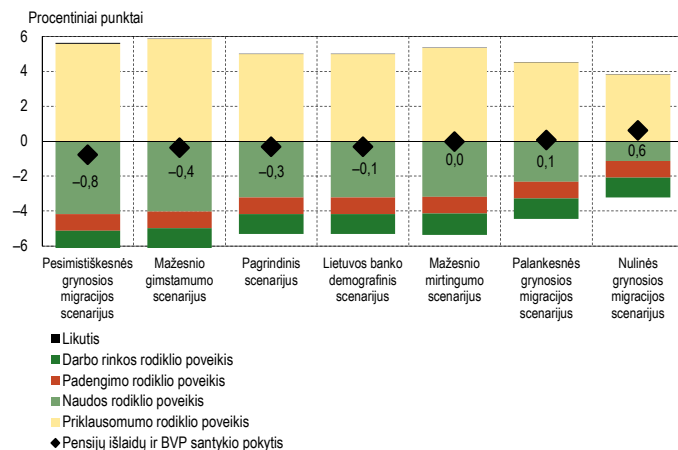
Vienas pagrindinių pensijų išlaidų pokyčius ilguoju laikotarpiu lemiančių veiksnių yra demografija. Pagal pagrindinį Eurostatato scenarijų, Lietuvos gyventojų skaičius nuo 2015 iki 2060 m. sumažės daugiau nei trečdaliu (37 % – iki 1,8 mln.). Lietuvos banko vertinimu, toks scenarijus yra gana pesimistiškas, nes Eurostatas pernelyg neigiamai vertina Lietuvos grynąją migraciją (Lietuvos bankas 2017a). Lietuvos banko sudaryta gyventojų skaičiaus prognozė yra pagrįsta palankesne gryniosios migracijos prielaida, nes manoma, kad 2015–2017 m. emigracija iš Lietuvos padidėjo ne dėl ekonominių priežasčių, o dėl kitų veiksnių. Pavyzdžiui, 2015 m. sugriežtintus leidimų išdavimą, padidėjo trečiųjų šalių piliečių emigracija iš Lietuvos, o 2016 m. ir 2017 m. pradžioje, pradėjus aktyviau skatinti gyventojus pasitikrinti, ar nėra skolingi už privalomąjį sveikatos draudimą, padaugėjo oficialiai deklaruojančių išvykimą, nors emigravę jie galėjo būti ir anksčiau¹³. Tokių veiksnių poveikiui išnykus, emigracijos srautas iš Lietuvos turėtų sumažėti.

F paveiksle pateikiamas pensijų išlaidų ir BVP santykio pokytis 2015–2060 m. ir jį lemiantys veiksniai, nustatyti taikant Lietuvos banko sudarytą demografinį scenarijų, bei įvairius alternatyvius Eurostatato demografinius scenarijus: mažesnio gimstamumo, mažesnio mirtingumo, palankesnės gryniosios migracijos, pesimistiškesnės gryniosios migracijos ir nulinės gryniosios migracijos scenarijų. Pagal alternatyvias gyventojų skaičiaus prognozes atlikti skaičiavimai rodo, kad Lietuvos pensijų išlaidų ir BVP santykis ilguoju laikotarpiu (iki 2060 m.), palyginti su 2015 m., gali kisti intervale nuo –0,8 iki 0,6 proc. punktų, taigi gali sumažėti arba padidėti. Santykio pokyčio dydis labiausiai priklausys nuo migracijos tendencijų. F paveikslas parodo galimą pakeitimo normų raidą taikant įvairius demografinius scenarijus. Svarbu, kad vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis ilguoju laikotarpiu mažėja nepriklausomai nuo pasirinkto demografinio scenarijaus, tačiau, susiklosčius palankesnėms demografinėms tendencijoms, pakeitimo norma mažėtų lėčiau. Kadangi pensijos Lietuvoje yra indeksuojamos pagal darbo užmokesčio fondo pokytį, esant palankesnėms demografinėms prielai-

¹³ T. Šiaudvytis: emigracija neauga taip sparčiai, kaip sako statistika, bet problema lieka didžiulė. Prieiga per internetą: <https://www.lb.lt/naujienos/t-siaudvytis-emigracija-neauga-taip-sparciai-kaip-sako-statistika-bet-problema-lieka-didziule>.

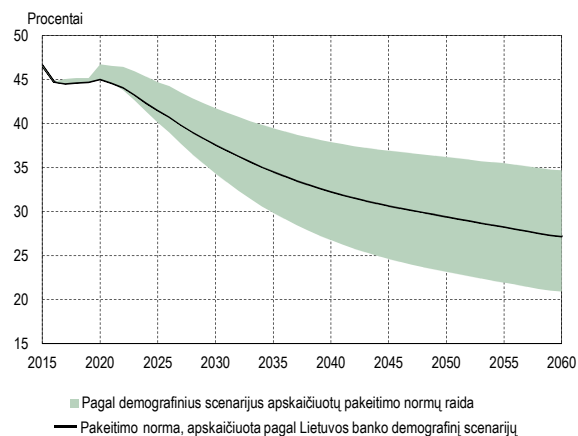
doms, užimtųjų skaičius būtų didesnis, dėl to daugiau augtų darbo užmokesčio fondas ir atitinkamai – pensijos. Taikant alternatyvias demografines prielaidas, apskaičiuojama, kad pirmosios pakopos pensijų pakeitimo normos ilguoju laikotarpiu (iki 2060 m.) sudarytų 20–35 proc.

F pav. Lietuvos pensijų išlaidų ir BVP santykio kaitos 2015–2060 m. veiksniai, taikant alternatyvias demografines prielaidas

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Lietuvos statistikos departamentas, „Sodra“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

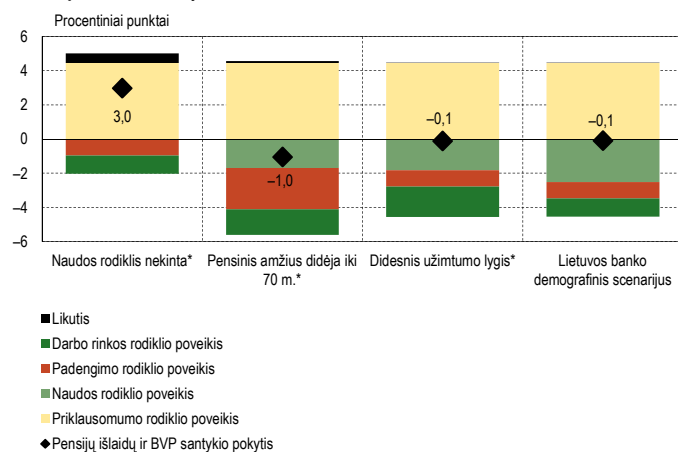
G pav. Pakeitimo normų raida Lietuvoje 2015–2060 m., taikant alternatyvias demografines prielaidas

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Lietuvos statistikos departamentas, „Sodra“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Nors įvairūs demografiniai scenarijai rodo reikšmingai sumažėsiantį vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykį, tačiau tai yra mažai tikėtina dėl politinių priežasčių (kaip minėta, esant itin mažoms pensijoms, greičiausiai būtų ieškoma būdų joms didinti). Taigi, Lietuvos pensijų sistemos tvarumas greičiausiai yra prastesnis, nei rodo EK apskaičiuoti fiskalinio tvarumo įverčiai. Jeigu visu prognozuojamu laikotarpiu naudos rodiklis nesikeistų ir būtų 2015 m. lygio, pensijų išlaidų ir BVP santykis Lietuvoje 2060 m. būtų maždaug 3 proc. punktais didesnis, palyginti su 2015 m., ir sudarytų apie 9 proc. (žr. F pav.). Toks scenarijus yra labiau tikėtinas, nes Lietuvoje pakeitimo normos šiuo metu yra mažesnės nei euro zonos vidurkis, todėl greičiausiai bus ieškoma sprendimų, neleidžiančių joms dar reikšmingiau sumažėti. Nors pensijų išlaidų ir BVP santykio padidėjimas 3 proc. atrodo nemažas ir tam reikėtų papildomų finansinių išteklių, santykis taptų artimesnis euro zonos šalių vidurkiui (2015 m. jis sudarė 10,8 % BVP). Taigi, vertinant pagal dabartinį pensijų sistemos modelį apskaičiuotą vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykio raidą, matyti akivaizdi rizika dėl esamos pensijų sistemos modelio ekonominio, socialinio ir politinio netvarumo, todėl ateityje greičiausiai bus ieškoma sprendimų pensijų sistemai tobulinti.

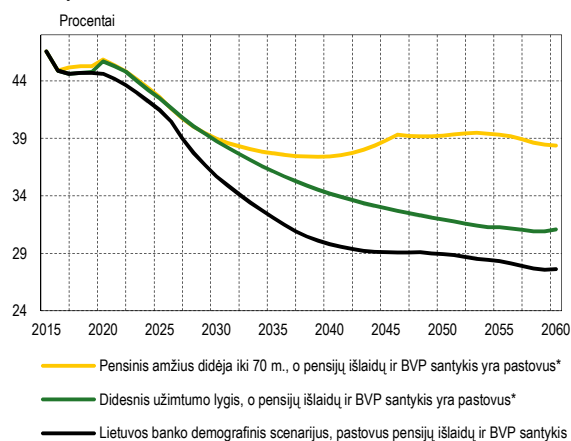
H pav. Lietuvos pensijų išlaidų ir BVP santykio pokyčio 2015–2060 m. veiksniai, taikant įvairius scenarijus

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Lietuvos statistikos departamentas, „Sodra“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

* Demografijos prielaida pagal Lietuvos banko demografinį scenarijų.

I pav. Pakeitimo normų raida Lietuvoje 2015–2060 m., taikant įvairius scenarijus

Šaltiniai: Eurostatas, Europos Komisija, Lietuvos statistikos departamentas, „Sodra“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

* Demografijos prielaida pagal Lietuvos banko demografinį scenarijų.

Ilgesnis senatvės pensijos amžius galėtų būti vienas iš būdų, užtikrinančių didesnę, nei numatoma pagal pagrindinį scenarijų, pakeitimo normą. Keičiantis visuomenės amžiaus struktūrai, pensinio amžiaus ilginimas padėtų sušvelninti visuomenės senėjimo poveikį. Tiesa, pasirinkus tokią priemonę, būtų svarbu užtikrinti priešpensinio amžiaus gyventojų užimtumą. Taikant prielaidą, kad pensinis amžius Lietuvoje po 2026 m. bus didinamas po 3 mėn. kasmet iki 2046 m. pasieks 70 metų, apskaičiuojama, kad pensijų išlaidų ir BVP santykis Lietuvoje 2060 m. būtų apie 0,9 proc. punkto mažesnis, nei tuo atveju, jeigu pensinis amžius po 2026 m. nesikeistų (H pav.). Vis dėlto tikėtina, kad išsipildžius šiam scenarijui, dėl politinių priežasčių pensijų išlaidų ir BVP santykis nemažėtų, o papildomi resursai būtų skiriami pensijoms didinti. Darant prielaidą, kad pensinis amžius bus ilginamas, o pensijų išlaidų ir BVP santykis bus pastovus, nustatoma,

kad pakeitimo norma galėtų būti apie 11,2 proc. punkto didesnė nei pagal Lietuvos banko sudarytą demografinį scenarijų (I pav.).

Didesnis darbo rinkos aktyvumas taip pat galėtų prisidėti prie didesnio pensijų sistemos tvarumo ilguoju laikotarpiu. Baltijos valstybėse užimtumo lygis yra vienas iš didesnių ES, tačiau kai kuriose ES nepriklausančiose šalyse užimtumo lygis yra gerokai aukštesnis nei ES vidurkis¹⁴. Pavyzdžiui, 2016 m. užimtumo lygis Islandijoje sudarė 81,3, Šveicarijoje – 71,8 proc., o ES vidurkis buvo 58,9 proc. Jei užimtumo lygis Lietuvoje ilguoju laikotarpiu kils¹⁵, pensijų išlaidų ir BVP santykis Lietuvoje 2060 m. reikšmingai nesumažėtų – sumažėjimas sudarytų apie 0,1 proc. punkto (H pav.). Vis dėlto tikėtina, kad, kaip ir pagal pensinio amžiaus ilginimo scenarijų, politinės priežastys pensijų išlaidų ir BVP santykiui sutrukdytų mažėti, o papildomi resursai būtų skirti pensijoms didinti. Darant prielaidą, kad pensijų išlaidų ir BVP santykis bus pastovus, nustatoma, kad pakeitimo norma galėtų būti apie 3,9 proc. punkto didesnė nei pagal Lietuvos banko demografinį scenarijų (I pav.).

Didesnį pensijų sistemos tvarumą ilguoju laikotarpiu taip pat užtikrintų ir kitokios priemonės, pavyzdžiui, lankstesnis išėjimo į pensiją mechanizmas, didesnis skaidrumas užtikrinant didesnį įmokų ir išmokų ryšį, didesnis savarankiškas kaupimas pensijai. Lankstesnis išėjimo į pensiją mechanizmas galėtų sudaryti sąlygas gauti dalinę pensiją ir dirbti visą arba ne visą darbo dieną. Svarbu suvokti, kad, tik pakankamai kaupiant senatvės pensijai, sukauptos lėšos gali būti adekvačios būsimoms išlaidoms sulaukus pensinio amžiaus. Dabartinis savarankiškas kaupimas senatvės pensijai yra per menkas, reikia imtis sprendimų, kaip jį tobulinti. Lietuvos bankas yra pateikęs ir daugiau pasiūlymų dėl pensijų sistemos pertvarkos (Lietuvos bankas 2017b).

¹⁴ 15–74 m. amžiaus grupės.

¹⁵ Daroma prielaida, kad iki 2060 m. užimtumo lygis kiekvienoje amžiaus grupėje (15–24, 25–54, 55–64 ir 65–74 metų) padidės iki vidurkio, apskaičiuoto pagal trijų didžiausių užimtumo lygį 2016 m. turėjusių Europos valstybių duomenis.

Literatūra

Carone G., Eckefeldt P., Giamboni L., Laine V., Sumner S. P. 2016: *Pension Reforms in the EU since the Early 2000's: Achievements and Challenges Ahead*. European Commission Discussion Paper No. 042.

European Commission 2009: *Pension Schemes and Pension Projections in the EU-27 Member States – 2008–2060*. Occasional Paper No. 56.

European Commission 2015a: *Fiscal Sustainability Report 2015*: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip018_en_2.pdf.

European Commission 2015b: *Ageing Report 2015*: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf.

European Commission 2016: *Debt Sustainability Monitor 2016*. Institutional Paper No. 047.

Holzmann R., Hinz R. P., Dorfman M. 2008: *Pension Systems and Reform Conceptual Framework*. The World Bank. Discussion Paper No. 0824.

Lietuvos bankas 2017a: *Lietuvos ekonomikos apžvalga 2017 m. birželis*: <https://www.lb.lt/leidiniai/lietuvos-ekonomikos-apzvalga-2017-m-birzelis>.

Lietuvos bankas 2017b: *Pensijų sistema Lietuvoje: iššūkiai ir galimos politikos priemonės*: <https://www.lb.lt/leidiniai/pensiju-sistema-lietuvoje-issukiai-ir-galimos-politikos-priemones>.

Rajevska O. 2013: Funded Pillars in the Pension Systems of Estonia, Latvia and Lithuania. – *Economics and Business* 23, 83–89.

Rajevska O. 2015: Sustainability of Pension Systems in the Baltic States. – *Entrepreneurial Business and Economics Review* 3(4), 139–153.

Rajevska O. 2016: Theoretical Old-Age Pension Benefits and Replacement Rates in the Baltic States: A Retrospective Simulation. – *Economics and Business* 28, 13–19.

Zaidi A. 2011: Population Ageing and Financial and Social Sustainability Challenges of Pension Systems in Europe: A Cross-National Perspective. – *The Future of Multi-Pillar Pensions*. Eds. Bovenberg L., van Ewijk C., Westerhout E. (eds.). UK: Cambridge University Press, 2011.